

Мелещенко В. О.,*кандидат філологічних наук, доцент,
викладач кафедри іноземних мов**Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка***Черній Л. В.,***кандидат педагогічних наук, доцент,
викладач кафедри іноземних мов**Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка***Заблоцька Л. М.,***кандидат педагогічних наук, доцент,
викладач кафедри іноземних мов**Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ ДОСВІД РОМАНУ ТОНІ MORRISON «УЛЮБЛЕНА»

Анотація. Сучасна американська література відображає дійсність із різноманітних ракурсів, надаючи перевагу дослідженню міжкультурного феномену, проблем міжкультурної комунікації, пограничних станів представників національних меншин та виведення їх творів із другорядного плану. Проблему значущості етнічних груп піднімає маргінальна література, авторами якої були представники національних меншин. Рабство нанесло темношкірим культурну травму та позбавило їх власних думок і мови. Упродовж тривало часу вони були змушені миритися з «культурною німотою», «невизнанням», «насильницькою асиміляцією», «невидимістю».

Задля переосмислення колективної ідентичності афро-американців Тоні Моррісон своїми творами намагалася переписати офіційну історію, яка була представлена західною колоніальною культурою. Вона розглядає постколоніальну критику крізь призму расових дискурсів «wildness» та «animality». Авторка намагається проникнути вглиб національної ідентичності, допомагає зрозуміти й усвідомити історичне коріння, зберігаючи при цьому свою культуру та прагнення жінки до самовизначення в суспільстві. Зображаючи колоніальну історію рабства, Моррісон описує темношкірих рабів як постколоніальних суб'єктів, які одночасно страждають і кидають виклик фізичному та епістемічному насильству колоніальної системи.

Оповідуючи дітовбивство в романі «Улюблена», Моррісон, окрім свідчень білого господаря, надає право голосу темношкірій матері та досліджує ідеологічні сили, які спричинили трагічні події. Вчинком Сет Моррісон акцентує увагу на прояві дуалістичного західного дискурсу: чорний – дикий, білий – цивілізований. Іншими словами, заявляючи про право власності на своїх дітей через дітовбивство, чорношкірих жінок можна порівняти з тваринами, яким бракує людяності, але одночасно вони протистоять білій рабовласницькій системі, яка сприймала їх як об'єкти для народження нових рабів та безкоштовну робочу силу.

Ключові слова: етнічна література, постколоніальна критика, ідентичність, дискурс, колоніальний суб'єкт.

Постановка проблеми. Одним з основних напрямків сучасної американської літератури є вивчення мультикультурного феномену, проблем міжкультурної комунікації, пошуку самовираження та ідентифікації на художньому матеріалі етнічних літератур. Дослідження постколоніальних творів порушує питання впливу колоніальної системи на колонізованих. Перш за все, науковці акцентують увагу на важливості дослідження соціально-політичних подій цього періоду. Так, Кастро стверджує, що колоніалізм розуміли як європейську анексію та управління землями та населенням в Америці, Африці та Азії [1, с. 438].

Розвиток афро-американської літературної критики та дослідження її культурних аспектів є ще досі актуальним та доречним. Саме доробок темношкірих письменників розширив межі значної частини американської прози та допоміг проаналізувати процес становлення й розвитку сучасної афро-американської літератури як однієї із складових частин американської літератури, що представляє культуру негритянського населення країни.

Американській літературі властиво поєднання двох начал: загальнонаціонального, прийняття засадничих принципів суспільства, та етнічного, яке ґрунтується на приналежності до певної расової чи національної групи. Концепція національної літератури сформувалась на зламі століть, коли було висунуто думку, що саме «інший» може найкраще висловити суть американської цивілізації. На думку Х. Гарланд, «спочатку негр потрапить до південної літератури лише як тема, потім як митець. Він створить поезію та прозу, таку ж своєрідну, як його пісні. Він зможе проявити себе і в інших жанрах – і, можливо, несподівано для себе в драмі, але так чи інакше, в якомусь із жанрів обов'язково виявиться притаманна йому сутінкова, загадкова та яскрава емоційність» [2, с. 87].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературознавстві представлено багато робіт, пов'язаних з аналізом творчості Тоні Моррісон. Значна частина науковців досліджує її твори в контексті афро-американської літератури з позиції «іншого». Серед них: П. Бйорк, Ф. Пейдж, Т. Гарріс, Н. Висоцька, Ю. Стулов, М. Шимчишин, Т. Денисова та інші.

На думку Наталії Висоцької, «сьогодні не просто констатується роль етнічних меншин у формуванні загальнонаціональної літератури, вся її історія переглядається під кутом зору від початково змішаного складу нації» [3, с. 128]. Вдумливі дослідники етнокультурних проблем в Америці вважають за необхідне розширити поняття етнічної літератури, під якою часто розуміли твори локального значення, створені літераторами другого, а то й третього ряду. Етнічна література, на думку відомого фахівця у цій галузі В. Соллорза, – це твори, написані особами про осіб або для осіб, які сприймають себе або яких сприймають інші як членів етнічних груп [4].

Афро-американська література як самостійне відгалуження в контексті американської літератури обговорюється вже тривалий час. Про надзвичайну значущість расової проблематики, через яку апробуються вагомі проблеми американської свідомості – міжрасові взаємини, громадське та особисте, канон і динамічна реальність, віднаходження та вибудовування особистості через усвідомлення зв'язків з історією, соціальною практикою та расовим корінням, свідчить присудження Нобелівської премії Тоні Моррісон. На думку Тамари Денисової, «якщо коротко охарактеризувати те нове, що вносить Моррісон у сучасну літературу, то це – осмислення історії США з позиції (соціальної, екзистенціальної, естетичної) афро-американця і його місця в цій історії» [5, с. 67].

Афро-американка за походженням, Тоні Моррісон не просто створила цілу низку яскравих складних романів, а й повернула систему цінностей американської літературної історії ХХ століття, вибудовуючи свій художній світ, з глибин свідомості афро-американської спільноти. На думку Юрія Стулова, «нова соціальна реальність і активність чорних комун породили нову генерацію письменників, абсолютно відмінну від попередників, тому необхідно визначити різницю в їхньому ґрунті: більшість з них є університетськими професорами із науковими ступенями з найпрестижніших навчальних закладів США, де вони викладають мистецтво художньої прози або теорію літератури і це співвідноситься з їхніми експериментами з текстом і мовою» [6, с. 53].

Метою статті є дослідження постколоніальної літератури та вплив негритянської ідентичності авторки на тематику, жанрово-стилістичні особливості, дискурс і структуру її роману.

Виклад основного матеріалу. Сенсаційна «Улюблена» стала етапною книгою не тільки для самої письменниці, а й для всієї американської літератури. В основу роману покладено неординарну, вражаючу ситуацію, через яку найефективніше проступає протиприродність рабства. Багато персонажів роману народжені в рабстві і переживають нав'язану об'єктивну реальність його ідеології. І хоча кінець рабства сигналізує про «пост» колоніальний період для афро-американців, їхній статус все одно визначається колоніальною ідеологією. Задля самоствердження головна героїня Сет вливається в общину вільних чорношкірих людей, однак її самоактуалізація відбувається лише тоді, коли вона стає повноправним членом цієї громади. Членство в суспільстві залежить як від сприйняття ідеології гноблення самою Сет, так і громадою. Твір Тоні Моррісон можна трактувати як постколоніальний, бо в ньому описується процес самовизволення, що відбувається за підтримки громади, в колоніальних умовах. У романі «Улюблена» увагу зосереджено на потребі спільної деколонізації, яка пов'язана з пригадуванням і запам'ятовуванням, а також з необхідні-

стю переглянути невирішені проблеми минулого. Тому рабство слід трактувати як історичну реальність для кожного громадянина США, а не лише для тогочасних афро-американців. Крім того, можна провести паралелі між США як нацією та Сет і рабством. У ставленні Сет до рабства ми можемо підкреслити атрибуту колоніального суспільства через постколоніальний аспект історичного пригадування Тоні Моррісон. У такому порівнянні Сет представляє національну ідентичність як таку, що визначається колоніальними складовими. Як тільки колоніальна природа народної історії стає очевидною через впровадження рабства, дітогубство Сет свідчить про її внутрішнє прийняття пригноблюючих ідеологій, які виправдовують поневолення. Так само як і Сет потрібно вирішувати проблемами її минулого, так і держава через спільну деколонізацію повинна протистояти колоніальному минулому, щоб запобігти неокolonіальному сьогоденню.

Громада, у якій живе Сет, увічнею законність рабства і відіграє важливу роль у процесі розвитку її суб'єктивності проти колоніальних уроків пригноблення. «Sethe had had twenty-eight days of unslaved life. Days of healing, ease and real-talk. Days of company: knowing the names of forty, fifty other Negroes, their views, habits, where they had been and what done: of feeling their fun and sorrow along with her own, which made it better. All taught her how it felt to wake up at dawn and decide what to do with the day. Bit by bit along with the others, she had claimed herself. Freeing yourself was one thing, claiming ownership of that freed self was another» [7, с. 95]. Сет проживає лише 28 днів нерабського життя, хоча більше ніколи не повертається в справжнє рабство. Тому Тоні Моррісон визначає нерабське життя як таке, в якому людина вільна розвивати власну суб'єктивність. Сет звільняє себе, але вона не «claim ownership of that freed self». Свій народ вчить її як бути собою, тому що до цього часу через примус вона була невидимою і мовчати. Необхідна обопільність життя в общині і постійне спілкування з іншими допомагають Сет побачити себе як особистість у суспільстві, яке підтримує, а не підлеглого у колоніальній ідеології. Однак Тоні Моррісон не зображує спрощений образ общинної досконалості. Натомість вона пише про викривлені коди моральної поведінки, унаслідок яких Сет залишається на самоті тоді, коли потребує найбільшої підтримки. Великодушне запрошення на щедре святкування у Бебі Сагз приймається за честь, а громада сподівається і чекає на її крах Сет. Як зазначає Чарльз Скрагз, «somehow the members of the black community imagine that Baby Suggs has not suffered in slavery as they have suffered, and this ignorance of their mutual history makes mutual trust impossible» [8, с. 103]. Окрім цього, саме через потребу побачити крах успішної чорної сім'ї община опосередковано штовхає Сет на вчинок, якого не може їй пробачити.

То чому ж Моррісон так обережно підкреслює і наголошує на суспільній відповідальності? Звернемося до «концепції бордерлендів» (concept of borderlands) Глорії Анзальдуа. Згідно з її визначенням, гранична культура створюється за допомогою «lifeblood of two worlds merging to form a third, ... a border culture». Вона також пояснює «borderland is a vague and undetermined place created by the emotional residue of an unnatural boundary. It is in a constant state of transition. ... The only legitimate inhabitants are those in power, the whites and those who align themselves with whites. Tension ... ambivalence and unrest reside there and death is no stranger» [9, с. 3–4].

Суспільство, в якому живе Сет, схоже на бордерленд згідно з останнім визначенням. Громада вільних негрів у XIX столітті знаходиться на межі між двома розвинутими культурами: культурою чорних рабів і культурою білошкірих рабовласників. У романі «Улюблена» громада вільних негрів не має писаних, узаконених, організованих моральних чи соціальних кодів поведінки. Життя між двома конфліктуючими культурами виливається в напруження, неспокій, невизначеність, про яку говорить Анзальдуа. До того ж чорне суспільство постійно бореться за право, можливість і свободу свого існування. Парадоксально, але воно має продовжувати процес, який розпочала домінуюча культура – придушення чорної індивідуальної суб'єктивності – для того, щоб виправдати своє місце в суспільстві і вибір, який воно зробило. Отже, на нашу думку, Сет суворо покарано за спробу проголосити свої і права своєї дочки. Моррісон говорить про інші мотиви, що стоять за вигнанням Сет із суспільства: «White people believed that... under every dark skin was a jungle.... In a way they were right. The more colored people spent their strength trying to convince them how gentle they were, how clever and loving, how human ... the deeper and more tangled the jungle grew inside. But it wasn't the jungle blacks brought with them to this place from the other (livable) place. It was the jungle white folks planted in them» [7, с. 198–199].

Унаслідок того, що громадськість відмовляється підтримувати Сет, вона не має можливості втекти, коли вчитель та шериф прибувають до будинку. Бездіяльність суспільства змушує Сет робити спроби врятувати своїх дітей від життя, що нав'язує мовчання і заперечує існування власного «я» в інший спосіб. «Sethe flew, snatching up her children like a hawk on the wing... her face beaked... her hands worked like claws... she collected them every which way... into the woodshed» [7, с. 157].

Вбиваючи Улюблену, Сет не дає своїй дочці бути відкинутою колоніальною культурою. Для Сет вбивство дитини – порятунок доньки не лише від фізичних страждань у рабстві, але й від пригноблення негрівської ідентичності. Незважаючи на наміри захистити, вчинок Сет не дає її доньці шансу на життя. Таким чином, виникає така інверсія ролей: Сет намагається контролювати долю своїх дітей, убиваючи їх, і тим самим опиняється в ролі колонізаторів. Так званий ефект доміно призводить до того, що «those twenty-eight happy days were followed by eighteen years of disapproval and solitary life» [7, с. 173]. Її самотнє життя незмінне, в неї немає потенціалу для росту особистості. Героїня описує ті вісімнадцять років як непридатні для життя. До того ж, убивши свою доньку заради порятунку від такої ж долі, жінка сама повертається до існування, в якому не здатна заявити про свою свободу. Круговерть вісімнадцяти років самотнього життя не має кінця, Сет не може прорватися крізь непорушність свого буття, поки не вирветься із пут домінуючого колоніального типу мислення. Це може трапитися тільки після вирішення проблеми відносин з донькою. Улюблена повертається до будинку № 124 для того, щоб матір зустрілася віч-на-віч з минулим. Вчинок, що позбавив її життя, розпочав замкнуте коло, з якого ні вона, ні її мати не можуть вибратися, поки не розпочнуть розв'язувати проблеми. Коли привид Улюбленої матеріалізується, Сет більше не під силу бути байдужою і відкидати своє сповнене болем минуле. На думку Тамари Денисової, «твір зосереджено на характері взаємин минулого й сьогодення, а точніше на ступені залежності людини, народу від свого минулого» [10, с. 54].

Щоб краще зрозуміти усамітнення Сет і Улюбленої в будинку № 124, звернемося до визначення колоніального суб'єкта, автором якого є Гомі Бгабга. Головна героїня все ще намагається стерти минуле зі своєї пам'яті, цього разу посівши місце доньки. Тепер Сет виступає в ролі раба для Улюбленої-господаря. Таким чином, відбувається зсув позицій колоніальних суб'єктів, Сет дозволяє Улюбленій бути колонізатором і поступово визначати себе як власність. У їхніх індивідуальних внутрішніх монологів, значущою є фраза «She is mine» [7, с. 200–217]. Це речення жінки постійно повторюють, безнадійно намагаючись досягнути «іншого» через дискурс володіння. Згідно з концепцією Гомі Бгабга «the dominant being is at stake in the constructed field of the dominated, the privileged being is always defined by the unprivileged position of the dominated» [11, с. 168]. Намагаючись повернути доньці суб'єктивність, якої жінка позбавила її, Сет зображає стосунки хазяїна і рабині, що базуються на подвійності, яку вона засвоїла в дитинстві. Їхні діалектичні стосунки не можуть перерости у звільнення Сет чи Улюбленої від минулого, бо їх основою є система гноблення. Сет не може визначити себе суб'єктом у цій системі. Замість цього вона мусить знайти інший простір, в якому вчитиметься ним (суб'єктом) стати.

У романі «Улюблена» це стається, коли громада, у якій живе Сет, відновлює свою підтримку, таким чином даючи їй сили зруйнувати вплив «іншості» («othering»), який діяв досі. Завдяки цій підтримці Сет здатна зустрітися із символом колоніального гноблення і увійти до соціального і психологічного простору спільно у визначеному дискурсі. У цій ситуації саме вони, жінки громади, зібралися і, як пише Тоні Моррісон, «arrived at 124... the first thing they saw was themselves.... There they were, young and happy, playing in Baby Suggs' yard, not feeling the envy that surfaced the next day» [7, с. 258]. Згрупувавшись, щоб допомогти одній з них самих, жінки змогли уявити собі минуле, в якому вони пережили «a collectively empowering mutual trust» із сім'єю з будинку № 124. Їх позитивна спільна пам'ять зміцнила наміри общини, і вони почали молитися за Сет. «Then Ella hollered. Instantly the kneelers and the standers joined her. They stopped praying and took a step back to the beginning. In the beginning there were no words. In the beginning was a sound, and they all knew what that sound sounded like» [7, с. 254]. У цьому епізоді ми бачимо, як позиція жіночої спільноти відображає унікальне розташування негрівської віч-на-віч з колоніальною соціальною системою. Їхня роль у звільненні Сет – це частина гендеризованого повторення історії в тексті. Жінки громади використовують звук для того, щоб розташувати себе поза панівним дискурсом, що характерний і нав'язаний білошкірими колонізаторами, і для того, щоб сягнути Сет. Вживання панівного дискурсу може завдати героїні більше шкоди: «For Sethe it was as though the Clearing had come to her with all its heat and simmering leaves, where the voices of women searched for the right combination, the key, the code, the sound that broke the back of words. Building voice upon voice until they found it, and when they did it was a wave of sound wide enough to sound deep water and knock pods off chestnut trees. It broke over Sethe and she trembled like the baptized in its wash» [7, с. 261].

Саме звучання голосу громади допомогло вирватися із замкнутого кола, в якому перебували Сет і Улюблена, та допоміг подолати вплив пригноблюючого дискурсу на життя, приєднавши до общини і дав змогу розвинути свою суб'єктив-

ність. Героїня перероджується поза межами ідеології рабства в іншому, запальному общинному дискурсі. Обговорюючи постколоніальні стереотипи і фетиші, Гомі Брабга теоретизує здатність звука прориватися крізь гнітючі ідеологічні перешкоди колоніального дискурсу. У такому разі звук розташований поза панівним дискурсом, тому що він знаходиться поза мовою колонізатора, мовою, що пронизана і характеризується колоніальним дискурсом володарювання. Фетиш втілюється стереотипом у мові; стереотип – це мовна репрезентація змісту фетиша. Істотно, що Сет виходить із колоніального дискурсу, одночасно повертаючись до спільно визначеного іншого дискурсу. Концепція звука, що являє собою підтримку громади, стосується фетишу згідно з визначенням стереотипу Брабга стосовно мови. Через звук, а не мову, Сет має змогу вирватися з гнітючих об'ємів колоніально фетишованого минулого.

Зникнення Улюбленої у фіналі роману можна трактувати як розв'язку. У концепції метиски, автором якої є Глорія Анзалдуа, передбачено відламування від колоніальних впливів, що і зробила Сет: «By creating a new mythos – that is, a change in the way we perceive reality, the way we see ourselves ... – la mestiza creates a new consciousness. The work of mestiza consciousness is to break down the subject-object duality that keeps her prisoner» [9, с. 80].

Висновки. Афро-американська культура сприймається як неповторна і водночас органічно вписується в культуру США. Вважаючи чорних жінок берегинями етнічної культури та високої моралі, Моррісон пропонує свій погляд на «жіночу проблему», яка набуває не тільки расового, а й загальнонаціонального характеру. Зникнення Улюбленої – це народження Сет у новій свідомості, оскільки розвиток суб'єктивності – це тривалий процес, що ніколи не завершується, твір не має остаточної розв'язки. Тоні Моррісон через свій роман хотіла показати інший вихід із цієї колоніальної історії. Тільки оцінивши свій внутрішній світ, свою культуру, яка визначається етнічним корінням, сучасна жінка з будь-яким кольором шкіри зможе стати вільною у своєму розвитку. Безсумнівно, авторка послідовно продемонструвала у своїх творах новий тип художнього мислення, що відрізняється історичним оптимізмом, прагненням рівноправного діалогу культур та відмовою від догматизму.

Література:

1. Castro-Gómez S. The Missing Chapter of Empire: Postmodern Reorganization of Coloniality and Post-Fordist Capitalism. *Cultural Studies*. 2007. № 21(2-3). P. 428–448.
2. Garland H. *Crumbling Idols: Twelve Essays on Art, Dealing Chiefly with Literature, Painting and the Drama*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2014. 206 p.
3. Висоцька Н. Концепція мультикультуралізму як чинник розвитку літератури США кінця XX – початку XXI століть. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2012.
4. Sollors W. *Multilingual America* Sollors, W., & Shell, M. The *Multilingual Anthology of American Literature: A Reader of Original Texts with English Translations*. New York : New York University Press, 2000.
5. Денисова Т. Історія американської літератури. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 487 с.
6. Стулов Ю. Руйнування канону: афро-американська література в 1980–1990 рр. *Американська література після середини XX ст.* Київ, 2000. С. 52–64.
7. Morrison T. *Beloved*. New York : Vintage International, 2004. 328 p.
8. Scrugs Ch. *The Invisible City in Tony Morrison's Beloved*. *Arizona : Arizona Quarterly*, 1992. № 48. P. 95–132.
9. Anzaldua, G. *Borderlands / La Frontera: The New Mestiza*. San Francisco : Aunt Lute Books, 2012. 312 p.
10. Денисова Т. Афроамериканський триптих. *Написи історії літератури США XX століття. Вікно в світ*. 1999. № 5(8). С. 48–54.
11. Bhabha H. *The Location of Culture*. London; New York : Routledge Classics, 2004. 280 p.

Meleshchenko V., Chernii L., Zablotska L. Postcolonial experience of the novel “Beloved” by Tony Morrison

Summary. Contemporary American literature reveals reality from different points of view, particularly the study of the intercultural phenomenon, the problems of intercultural communication, the border states of the members of national minorities and moving their works to the forefront. The problem of the significance of ethnic groups is raised in marginal literature whose authors were representatives of national minorities too. Slavery inflicted cultural trauma on blacks and deprived them of their own thoughts and language. For a long time, they were forced to put up with “cultural dumbness”, “non-recognition”, “forced assimilation”, “invisibility”.

In order to rethink the collective identity of African Americans, Tony Morrison tried to rewrite official history, which was represented by Western colonial culture. She views postcolonial critique through the prism of racial discourses of “wildness” and “animality”. The author tries to penetrate into the national identity, helps to understand and realize the historical roots, preserving her culture and women's desire for self-determination in society. Describing the colonial history of slavery, Morrison describes slaves as postcolonial objects who suffer and challenge both the physical and epistemic violence of the colonial system.

Retelling the infanticide in the novel “Beloved”, Morrison, in addition to the testimony of the white master, gives the black mother the right to vote and explores the ideological forces that caused the tragic events. By this act of Sethe, Morrison focuses on the manifestation of the dualistic Western discourse: black – wild, white — civilized. In other words, by claiming ownership of their children through infanticide, black women can be compared to animals that lack humanity, but at the same time they oppose the white slave system, which saw them as objects for the birth of new slaves and free labor.

Key words: ethnic literature, postcolonial critique, identity, discourse, colonial subject.